

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.3.21
УДК 343.983.7

Степанюк Д. Р.,
доктор філософії, помічник судді
Салтівського районного суду
м. Харкова
ORCID: 0000-0002-1086-0413

Костенко Р. С.,
доктор філософії, асистент
кафедри стоматології Донецького
національного медичного
університету
ORCID: 0000-0001-7524-442X

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті окреслено основні напрями удосконалення стану правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із проведенням молекулярно-генетичних досліджень в цілях кримінального провадження в Україні. Удосконалено юридичне визначення поняття судової молекулярно-генетичної експертизи. Обґрунтовано потребу усунення прогалин у кримінальному процесуальному законодавстві України, пов'язаних із розмежуванням молекулярно-генетичних досліджень, що проводять спеціалісти й експерти. Констатовано, що закріплене в Законі України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» поняття молекулярно-генетичної експертизи (дослідження) відображає тільки одну мету відповідного дослідження, а саме встановлення геномної інформації людини. Проте щодо судової експертизи таке поняття потребує вдосконалення з урахуванням загальної юридичної мети, що стосується усіх видів експертиз, а також спеціальної мети молекулярно-генетичних досліджень, які проводять в цілях кримінального провадження. Об'єктом молекулярно-генетичної експертизи завжди є зразки біологічного матеріалу, а її завдання полягають у виявленні клітинного матеріалу на певних предметах, встановлення його біологічної природи та статевої належності, встановлення генетичних ознак та визначення придатності для ідентифікації, їх порівняння, безпосередньо ідентифікація, встановлення біологічного батьківства і біологічної спорідненості людей. У КПК України варто закріпити окрему норму, яка стосується проведення молекулярно-генетичних досліджень, де визначити особливості використання таких форм, як залучення експерта і спеціаліста, обмеживши рамки участі спеціалістів тільки попередніми ДНК-дослідженнями у виключних випадках. Зараз молекулярно-генетичні дослідження в системі судових експертиз в Україні відносять як до виду криміналістичної, так і судово-медичної експе-

ртизи, що потребує більш чіткого регулювання. У зв'язку з цим вдосконалення організаційних засад судово-експертної діяльності в цій галузі є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

Ключові слова: кримінальне провадження, правовий захист генетичних даних, судова експертиза, молекулярно-генетична експертиза, криміналістичний ДНК-аналіз, експерт, спеціаліст.

Постановка проблеми. В умовах невинного науково-технічного прогресу все більшого значення у вирішенні завдань, які виникають під час досудового розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду кримінальних проваджень, набувають спеціальні знання у галузі науки і техніки. При цьому найбільш процесуально цінною формою використання таких знань є залучення експерта – особи, яка на високому фаховому рівні проводить дослідження та формулює власний висновок, який є самостійним джерелом доказів. У зв'язку з цим система судових експертиз і відповідних експертних установ постійно розвивається, впроваджуються новітні інструменти і методи дослідження різноманітних об'єктів задля допомоги у розкритті та розслідуванні злочинів.

Однією з відносно нових галузей є судова молекулярна генетика, ідентифікаційні можливості якої перевищують з рівнем точності та наукової обґрунтованості всі інші види досліджень, завдяки революційному винаходу в середині 1980-х років методу криміналістичного ДНК-аналізу. З того часу відповідні технології були широко впроваджені в діяльність правоохоронних органів і установ судової експертизи.

В Україні в умовах надання відсічі масштабній збройній агресії запити правоохоронців на такі дослі-

дження зростають величезними темпами, що насамперед пов'язано з необхідністю ідентифікації чисельних жертв війни. Проте до цього часу в теорії криміналістики та судової експертизи не з'ясовано місце зазначеного виду експертизи в системі судових експертиз і ретельно не опрацьовано її роль у вирішенні завдань з розслідування кримінальних правопорушень. Водночас складні завдання з ДНК-ідентифікації масових жертв змусили впровадити в слідчу й експертну практику додатково до молекулярно-генетичних експертиз також і новітні технології криміналістичного ДНК-аналізу, які пов'язані із державною реєстрацією геномної інформації людини і проведенням швидких ДНК-тестів. Ці технології є ефективними, але вочевидь потребують належного правового регулювання, формування якого тільки розпочалось.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового регулювання молекулярно-генетичних досліджень в Україні розглядали І. В. Гора та А. В. Сідельников, О. В. Культенко, Б. М. Гамалюк та І. Т. Ходирєва, В. М. Шкабаро та А. В. Біла, Р. Л. Степанюк та В. В. Кікінчук та інші автори, які запропонували авторські бачення поняття цього виду експертизи та шляхи вдосконалення вітчизняного законодавства з метою його наближення до європейських стандартів дотримання прав людини у зв'язку з

дослідженням генетичних даних в цілях судочинства.

Н. М. Дяченко, Р. Л. Степанюк, П. П. Давидюк, І. І. Пелешок і М. Ю. Якимчук, А. В. Бабченко та Є. А. Воронов й інші вітчизняні науковці досліджували окремі юридичні та методичні аспекти впровадження різних методів криміналістичного дослідження ДНК в слідчу та експертну практику в контексті їх практичного значення, ролі у вирішенні завдань, що виникають у кримінальному провадженні, та перспектив подальшого розвитку.

Разом із цим стан наукового дослідження проблем удосконалення стану правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із проведенням молекулярно-генетичних досліджень в цілях кримінального провадження, залишається недостатнім.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні основних напрямів удосконалення стану правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із проведенням молекулярно-генетичних досліджень в цілях кримінального провадження в Україні. Завдання дослідження зводяться до з'ясування юридичного визначення поняття судової молекулярно-генетичної експертизи, її співвідношення з іншими формами використання спеціальних знань у галузі ДНК-аналізу в кримінальному провадженні та окресленні шляхів удосконалення кримінального процесуального законодавства України задля усунення в ньому прогалин, пов'язаних із розмежуванням молекулярно-генетичних досліджень, що проводять спеціалісти й експерти.

Виклад основного матеріалу.

Молекулярно-генетичний аналіз справедливо вважають найбільш доказовим методом дослідження біологічних слідів [1, с. 90]. У ході таких досліджень використовують методи різних наук, зокрема генетики, біології, хімії, математики та інформатики [2, с. 98].

Зараз в Україні найбільш потужна мережа лабораторій судових молекулярно-генетичних досліджень функціонує в системі Експертної служби МВС України [3, с. 13]. Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України також є адміністратором Єдиного реєстру геномної інформації людини – національної криміналістичної бази даних ДНК.

Крім експертних установ системи МВС України, молекулярно-генетичні дослідження проводять у деяких Бюро судово-медичної експертизи системи міністерства охорони здоров'я України та науково-дослідних інститутах судових експертиз системи міністерства юстиції України.

Незважаючи на високу затребуваність цього виду досліджень, які є дуже точним методом ідентифікації людини, але водночас і суттєвим втручанням в її право на повагу до приватного і сімейного життя, в Україні досі відсутнє окреме правове регулювання відповідних суспільних відносин. У зв'язку з цим науковці наголошують на необхідності законодавчого схвалення засад проведення молекулярно-генетичної експертизи в Україні [4, с. 253], які б відповідали міжнародним стандартам і нормам Європейського союзу [5, с. 198], забезпечили належну правову регламентацію прове-

дення такої експертизи та врахувавши всі юридичні аспекти, що стосуються цієї процедури, починаючи від порядку збору біологічного матеріалу і аж до правових наслідків ухилення від участі в експертизі [6, с. 116].

Варто зазначити, що певна правова основа судової молекулярно-генетичної експертизи в Україні існує. Насамперед це норми Закону України «Про судову експертизу», які стосуються всієї судово-експертної діяльності. Також це Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», де міститься визначення цього виду експертизи, а також відомчі нормативні акти МВС України та міністерства юстиції України, що визначають переліки експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судовим експертам, та встановлюють методичні рекомендації до призначення та проведення судових експертиз і експертних досліджень.

У Законі України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» вперше було закріплено нормативне визначення молекулярно-генетичної експертизи (дослідження) як «дослідження біологічного матеріалу людини, що здійснюється з метою отримання її геномної інформації» [7, п. 6 ч. 1 ст. 1]. Крім того, у ст. 10 зазначеного закону визначено підстави та джерела фінансування молекулярно-генетичних досліджень для встановлення геномної інформації [7]. Проте інші питання щодо організації та проведення цієї експертизи законодавчо не врегульовані.

У підзаконних актах з питань присвоєння кваліфікації судового експерта, призначення та проведен-

ня різних родів експертиз молекулярно-генетичну експертизу позначено індексом 9.5 і віднесено як підвид до виду криміналістичної біологічної експертизи. Окреслено орієнтовно коло її завдань і запитань, які можна поставити експерту для вирішення.

Таким чином можна констатувати, що наразі в Україні поступово впроваджуються окремі норми, які стосуються молекулярно-генетичних досліджень в цілях кримінального судочинства, але стан правового регулювання цієї сфери є недостатнім.

Підвищена соціальна чутливість аспектів ДНК-аналізу щодо дотримання основоположних прав людини потребує більш детального правового регулювання підстав залучення до кримінального провадження експерта з галузі молекулярно-генетичних досліджень, одержання біологічних зразків для ДНК-аналізу, допустимості певних методів дослідження, захисту генетичних даних. Це дозволить створити умови для формування належної правової основи щодо зазначеного виду експертизи відповідно до передових європейських стандартів.

У науковій літературі доки ще не вироблено єдиної думки щодо визначення поняття судової молекулярно-генетичної експертизи. Запропоновані різними авторами підходи з цього питання значно відрізняються.

Наприклад, П. П. Давидюк, І. І. Пелешок та М. Ю. Якимчук пропонують визначати молекулярно-генетичну експертизу як різновид судової біологічної експертизи, яка займається дослідженням об'єктів біологічного походження людини

задля встановлення їх генетичних ознак [8, с. 173]. У свою чергу А. В. Бабченко та Є. А. Воронов визначають її як підтип судової біологічної експертизи, який спеціалізується на вивченні об'єктів біологічного походження людини для визначення їх генетичних характеристик [9, с. 70].

Як бачимо, у наведених визначеннях автори намагаються навести насамперед об'єкти і кінцеву мету експертного дослідження. І це можна вважати найбільш поширеним у дійсний час підходом до вирішення цієї проблеми, який переставлений також і у законодавстві, зокрема в п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини».

Як видається, в даному випадку враховано тільки загальну методичну мету молекулярно-генетичного дослідження, але не враховано загальну юридичну мету судової експертизи, якою згідно ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» є «надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду», а також відповідні спеціальні цілі використання молекулярно-генетичних досліджень у судочинстві. Тобто метою експертизи є не просто і не тільки визначення генетичних ознак людини, а вирішення низки питань, які мають значення для досудового розслідування та судового розгляду в кримінальному провадженні. Ці питання пов'язані насамперед із ідентифікацією особи за генетичними ознаками біологічного матеріалу як її безпосередньо, так і через родичів. Спектр експертних завдань розширюється і за рахунок встановлення біологічної природи виявленого біологічного матеріалу, статевої належності слідів, механізму

їх утворення, а в найближчому майбутньому і вирішення завдань пошукового характеру, наприклад щодо ознак зовнішності особи, яка залишила слід, тощо.

Зважаючи на вказане вище вважаємо, що концептуально більш точним є підхід науковців, котрі визначають молекулярно-генетичну експертизу на основі загального юридичного розуміння судової експертизи. А саме, як «дослідження на основі спеціальних знань у галузі молекулярної генетики методами ДНК-аналізу об'єктів (слідів, зразків) біологічного походження (кров, слина, сперма тощо) з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [3, с. 45].

Проте, на нашу думку, наведене визначення потребує уточнення, зокрема, що стосується об'єкта та предмета молекулярно-генетичної експертизи.

Загальним поняттям, який об'єднує її об'єкти, є «зразки біологічного матеріалу», до яких можна віднести і сліди біологічного походження, і біологічні зразки від живих осіб і трупів. У свою чергу до предмета цієї експертизи варто віднести низку завдань, що стосуються виявлення клітинного матеріалу, встановлення його біологічної природи та статевої належності, встановлення генетичних ознак та визначення придатності для ідентифікації, їх порівняння, безпосередньо ідентифікація, встановлення біологічного батьківства і біологічної спорідненості.

Таким чином вважаємо, що судову молекулярно-генетичну експертизу варто визначити як «дослідження зразків біологічного матері-

алу з метою визначення їх генетичних ознак і надання висновку з питань щодо їх біологічної природи, статевої належності, ідентифікації, встановлення біологічного батьківства і біологічної спорідненості» [10, с. 62].

Суперечливим у вітчизняному правовому полі та в експертній практиці є і питання щодо місця молекулярно-генетичної експертизи в системі судових експертиз. Як було зазначено вище, згідно відомчих інструкцій МВС України та міністерства юстиції України щодо судових експертиз її віднесено до виду криміналістичної біологічної експертизи. Водночас в Бюро судово медичної експертизи її також проводять, але у відділах судово-медичної генетики. А отже, фактично в експертній практиці вона застосовується і як криміналістична, і як судово-медична. При цьому згідно ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» вона проводиться виключно в державних експертних установах.

Суттєвою прогалиною вітчизняного законодавства є відсутність у КПК України окремих норм, які стосуються молекулярно-генетичних досліджень, оскільки у Законі України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» є чимало відсилок до кримінального процесуального законодавства. На цій проблемі наголошують науковці, які пропонують доповнити КПК України статтею «Молекулярно-генетичні дослідження» [11, с. 137], з чим, на нашу думку, варто погодитись.

Важливо відзначити, що молекулярно-генетичні дослідження в рамках кримінального провадження проводять не тільки у формі судової експертизи. Під час війни було за-

проваджено практику використання приладів швидкого ДНК-тестування спеціалістами-криміналістами. Нещодавні зміни, внесені до КПК України стосовно вдосконалення діяльності спеціалістів, зокрема для ідентифікації особи, також потребують ретельного наукового аналізу в контексті співвідношення таких форм використання спеціальних знань, як залучення експерта і залучення спеціаліста. Нинішня редакція п. 9 ч. 4 ст. 71 КПК України потенційно зумовлює конкуренцію між висновком спеціаліста та висновком експерта, адже їх співвідношення в даному випадку є невизначеним.

Ми вважаємо, що складність молекулярно-генетичного дослідження, провести яке на високому рівні може лише особа, котра має біологічну освіту та пройшла підготовку за відповідним фахом, потребує визначення, що воно може проводитись виключно у формі судової експертизи. Наявність у спеціалістів-криміналістів приладів експрес-аналізу ДНК та можливість проводити швидкі ДНК-тести не повинно призводити до підміни висновку експерта висновком спеціаліста. У той же час потреба у проведенні великої кількості ДНК-тестів, особливо при ідентифікації останків масових жертв, зумовлює пошук компромісних варіантів задля забезпечення вирішення завдань кримінального провадження у розумні строки.

Як видається, в цьому питанні варто підтримати точку зору Р. Степанюка, який підтримує впровадження практики проведення перевірок ДНК-досліджень спеціалістами і складання ними висновків, але наполягає на встановленні виключних випадків застосування від-

повідних технологій, зокрема лише у ситуаціях розслідування подій із масовими жертвами, виявлення розчленованих трупів та їхніх частин, проведення оглядів та інших процесуальних дій у важкодоступних, віддалених від експертних лабораторій місцях, а також за необхідності провести перевірку певної особи на предмет причетності до особливо тяжкого злочину, в тому числі масовий ДНК-скринінг. В інших випадках такі дослідження слід обмежувати, оскільки вартість витратних матеріалів порівняно з лабораторним обладнанням є вищою, на відміну від достовірності отриманих результатів [12, с. 251]. Ми приєднуємось до цієї точки зору і вважаємо, що право спеціаліста надавати довідки та висновки з питань ДНК-ідентифікації особи має бути додатково регламентовано у КПК України з метою визначення сфери реалізації відповідних повноважень і меж допустимого втручання у права людини. Крім того, слід опрацювати питання щодо визначення безпосередньо в законі права сторін кримінального провадження залучити експерта з галузі судової молекулярно-генетичної експертизи з метою перевірки висновку спеціаліста, мінімізувавши таким чином потенційні ризики необґрунтованої підміни останнім експертизи.

Висновки. Правове регулювання судової молекулярно-генетичної експертизи в Україні наразі перебуває у стадії формування. У Законі України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» закріплено поняття цього виду експертизи, яке відображає тільки окрему мету відповідного дослідження,

а саме встановлення геномної інформації людини. Проте щодо експертизи судової таке поняття потребує вдосконалення з урахуванням загальної юридичної мети, що стосується усіх видів експертиз, а також спеціальної мети молекулярно-генетичних досліджень, які проводять в цілях кримінального провадження. При цьому доцільно врахувати, що об'єктом молекулярно-генетичної експертизи завжди є зразки біологічного матеріалу, а її завдання полягають у виявленні клітинного матеріалу на певних предметах, встановлення його біологічної природи та статевої належності, встановлення генетичних ознак та визначення придатності для ідентифікації, їх порівняння, безпосередньо ідентифікація, встановлення біологічного батьківства і біологічної спорідненості людей. У КПК України варто закріпити окрему норму, яка стосується проведення молекулярно-генетичних досліджень, де визначити особливості використання таких форм, як залучення експерта і спеціаліста, обмеживши рамки участі спеціалістів тільки попередніми ДНК-дослідженнями у виключних випадках.

Зараз молекулярно-генетичні дослідження в системі судових експертиз в Україні відносять як до виду криміналістичної, так і судово-медичної експертизи, що потребує більш чіткого регулювання. У зв'язку з цим вдосконалення організаційних засад судово-експертної діяльності в цій галузі є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Гора І. В., Сідельніков А. В. Сучасні проблеми ідентифікації особи методом ДНК-аналізу. *Вісник Академії адвокатури України*. 2018. № 1-2. С. 88-94.
2. Гора І. В. Сучасні проблеми ДНК-аналізу в практиці досудового розслідування. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 трав. 2021 р.)* / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 97-100.
3. Криміналістичне дослідження ДНК : технології та можливості : навч. посіб. / М-во внутр. справ України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. н.-д. експерт.-криміналіст. центр [Р. Л. Степанюк, С. І. Перлін, В. В. Кікінчук та ін.]. Вид. 2-ге, переробл. та допов. Харків, 2022. 120 с.
4. Культенко О. В. Про необхідність законодавчого схвалення концепції проведення молекулярно-генетичної експертизи в Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 66. С. 246-254.
5. Гамалюк Б. М., Ходирева І. Т. Окремі питання правового регулювання судової молекулярно-генетичної експертизи та обліку генетичних ознак людини. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 2. С. 190-201.
6. Шкабаро В. М., Біла А. В. Проведення судово-генетичної експертизи у цивільному судочинстві як об'єкт конституційного захисту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 63. С. 113-118.
7. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 9 липня 2022 року № 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text> (дата звернення: 06.09.2025).
8. Давидюк П. П., Пелешок І. І., Якимчук М. Ю. Сучасний стан розвитку молекулярно-генетичної експертизи в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага*. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2023. Т. 2. Вип. 75. С. 171-176.
9. Бабченко А. В., Воронов Є. А. Роль біологічної криміналістики у вирішенні сучасних судових справ в Україні. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 грудня 2023 р.)* / за заг. ред. Н. В. Нестор; уклад.: А. О. Полянський, О. В. Баулін, Ю. О. Мазниченко, Н. А. Гаврилюк, Ю. Б. Форіс; Міністерство юстиції України. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз. Київ, 2023. С. 67-70.
10. Степанюк Д. Р. Правові та організаційні засади використання ДНК-аналізу при розслідуванні кримінальних правопорушень : дис. ... д-ра філософії. Спец. 081 Право (Галузь знань 08 – Право). Харків, 2025. 236 с.
11. Stepaniuk R., Kikinchuk V., Pyrih I., Pletenets V., Prylovskiy V. Multifaceted approach to legislative regulation for using DNA analysis in criminal proceedings of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11(50)/ P. 130-139. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.50.02.13>.
12. Степанюк Р. Експрес-аналіз ДНК у розслідуванні кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (129). С.247-254.

Stepaniuk Daria, Ph.D in Law, Deputy Judge of the Saltivsky District Court of Kharkov

ORCID: 0000-0002-1086-0413

Kostenko Roman, Ph.D in Medicine, Department of Dentistry of Donetsk National Medical University Donetsk National Medical University

ORCID: 0000-0001-7524-442X

Legal Aspects of Conducting Molecular Genetic Testing in Criminal Proceedings

In this article, the authors outline the main directions for improving the legal regulation of social relations related to molecular genetic testing for the purposes of criminal proceedings in Ukraine. The legal definition of the concept of forensic molecular genetic testing has been improved. The authors justify the need to eliminate gaps in the criminal procedural legislation of Ukraine related to the distinction between molecular genetic studies conducted by specialists and experts. The authors note that the concept of molecular genetic examination (research) enshrined in the Law of Ukraine 'On State Registration of Human Genomic Information' reflects only one purpose of the relevant research, namely, the establishment of human genomic information. However, with regard to forensic examination, this concept needs to be improved, taking into account the general legal purpose of all types of examinations, as well as the specific purpose of molecular genetic studies conducted for the purposes of criminal proceedings. The object of molecular genetic examination is always samples of biological material, and its tasks are to detect cellular material on certain objects, establish its biological nature and gender, establish genetic characteristics and determine suitability for identification, compare them, directly identify them, establish biological paternity and biological kinship between people. The Criminal Procedure Code of Ukraine should include a separate provision concerning molecular genetic testing, specifying the particulars of using such forms as involving experts and specialists, limiting the scope of participation of specialists to preliminary DNA testing in exceptional cases only. Currently, molecular genetic testing in the forensic examination system in Ukraine is classified as both a type of criminalistic and forensic medical examination, which requires more precise regulation. In this regard, improving the organisational basis of forensic examination activities in this field is a promising area for further scientific research.

Keywords: *criminal proceedings, legal protection of genetic data, forensic examination, molecular genetic examination, forensic DNA analysis, expert, specialist.*